

Svégel Fanni

Asszonyorsok kutatása Erdélyben – Nagy Olga témaválasztásai

Gulyás Gyula és Gulyás János, a szocialista Magyarország sokáig elbeszélhetetlen történeteit megfilmesítő alkotópáros 1969-ben kezdte el forgatni a *Kinő az ember a meséből* (1994) című dokumentumfilmjét.¹ A film főszereplője Győri Klára, széki mesemondó parasztasszony, Nagy Olga kedves adatközlője, akinek életén és emlékein keresztül láttatják az alkotók a versengő emlékezetek (*contesting memories*) problematikáját.² A kezdeti munkálatok és a bemutatás közt eltelt 25 év pedig magával hozta a főszereplő önéletrajzának megjelenését, ami aligha készülhetett volna el a Gulyás-fivérek filmje nélkül. Miután Győri Klára 1960-ban elment a kolozsvári Folklór Intézetbe,³ Nagy Olga munkahelyére, és közölte a néprajzkutatóval, hogy ő már mindent „bémondott”, nem tud több mesét, Nagy Olga felvetette, hogy mondja el a saját történetét, amitől akkor az asszony elzárkózott. Azonban nekifogott az élettörténete *megírásának*, amelynek első változata még abban az évben elkészült. Ez a 30 oldalas füzet 13 évig pihent Nagy Olga asztalfiókjában, és csak a filmesek érkezése kiváltotta megnövekedett érdeklődés révén került újra a kutató kezébe

¹ <http://gulyasjanos.hu/kino-az-ember-a-mesebol/> (Utolsó letöltés: 2021. nov. 12.) Bővebben lásd Bálint 2004.

² A Gulyás-testvérek 1969-ben kezdtek Erdélyben (Kalotaszeg, Mezőség, Gyimes, Csík, Moldva) forgatni, ahol dokumentarista, szociográfiai felvételeket készítettek. Ebből született a két részes *Balladák filmje*, amely a Kallós Zoltán nevéhez fűződő balladahagyományt örökölte meg. Az élő folklórról és a táncházról ismert Székről két film készült: a *Széki lassú* a generációkon átívelő, eleven tradíciók és az ezeket megkoptató idő múlásának lenyomata. A *Kinő az ember a meséből* forgatásának kezdetekor Győri Klára 70 éves volt, kezdetben mesemondóként került a kamera elé, csak a kötet megjelenését követően változott meg a róla kialakult kép és kapott helyet megítélésének ellentmondásossága a filmben.

³ Institutul Arhiva de Folclor a Academiei Române (Cluj)

(Nagy 1995: 120–122). Az 1975-ben megjelent, többször átdolgozott életrajz pedig teljesen új fejezetet nyitott a néprajztudomány életében.

Jelen tanulmány Nagy Olga munkásságának egy aspektusát, a női sorsok és élettörténetek kutatását mutatja be a 20. század második felének Romániájában.⁴ Az elsődleges kérdésfelvetés a témaválasztást meghatározó tényezőkre irányul, vagyis hogy miként vált Nagy Olga a klasszikus folklorisztikai témák iránt érdeklődő mesekutatóból a női sorsok egyik legkorábbi kutatójává? Ennek során pedig egy kettős problematikával kell szembesülnünk: a tudománytörténet és a kutatónők ambivalens viszonyával; illetve a speciálisan „női” vagy annak tekintett témák és szövegek kánonban elfoglalt helyével. Mind a kutatónők életműve, mind a női adatközlőktől származó szövegek kanonizációs problémái magába foglalják a láthatóság és láthatatlanság kérdéseit.⁵ Kérdés továbbá a női önéletrajzok specifikumait illetően, hogy van-e „női téma”, „női szöveg” vagy „női perspektíva”? És ha igen, ki hivatott ezt láttatni?

A dolgozat abból az ismert körülményből indul ki, hogy Nagy Olga pályája során a hagyományos folklorisztikai témaválasztást felváltotta egy addig feltáratlan terület iránti érdeklődés. A tudomány- és kutatásszemléleti fordulóponthoz kezdete az 1950-es évekre tehető, amikor Nagy Olga a korai gyűjtési és újságírói tapasztalatai révén szembesült a paraszti női sorsok megpróbáltatásaival. E folyamat újabb lendületet kapott, amikor az 1970-es években felerősödött a paraszti önéletrajzok iránti érdeklődés, amelynek következtében Nagy Olga a női narratívumokat folklorisztikai témává avatta: munkája nyomán elfogadott témává váltak a nemspecifikus szövegvizsgálatok (Nagy 2020). Az önéletrajzi asszonyok a hagyományos vagy már átalakuló népi epikus alkotások, „mások történetei” helyett a saját történetüket kezdték megismertetni a hallgatósággal. A paraszti női önéletrajzok integratív újraolvasása révén pedig lehetőség nyílik új perspektívába helyezni e szövegeket. Felmerül az a kérdés is, hogy a kutatónőket érő strukturális diszk-

⁴ A szöveg a *Kutatásszemléleti kérdésfelvetések a romániai magyar néprajzkutatásban* című kolozsvári konferencián, 2021. október 22-én elhangzott előadásom átdolgozott változata. Köszönöm Keszeg Vilmos és Nagy Zsolt építő kérdéseit, hozzászólásait.

⁵ A néprajztudomány és a nőkutatások kapcsolatáról lásd: Küllös (szerk.) 1999, Frauhammer–Pajor (szerk.) 2019.

rimináció felerősödik-e az úgynevezett „női témák” választása esetén? Vagyis beszélhetünk-e marginalizációról vagy tudományos perifériára szorulásról?

Pályakép dióhéjban

Nagy Olga 1921. január 2-án született Nagyernyén (Maros megye), gyermekkorát Mezőpaniton töltötte. Testvére, Nagy Ödön református teológus a néprajztudomány nagy nemzedékének (Györffy István, Bátky Zsigmond, Viski Károly) előadásait hallgatva kezdett el érdeklődni a tudományág iránt és a helyi értelmiség gyűjtő tevékenységét igyekezett felkarolni. Nagy Olga az ő biztatására kezdett néprajzi gyűjtésbe lokális hiedelmek témakörében. Középiskolai tanulmányait Marosvásárhelyen végezte, ahol 1939-ben érettségizett. Ezt követően beiratkozott a Református Teológiára, ám nem fejezte be tanulmányait. 1940-ben férjhez ment Krizsovánszky László református lelképásztorhoz: a házasságból 1940 és 1944 között négy gyermek született. Ekkor Kisiklódon éltek, ahol Nagy Olga tanítóként dolgozott. 1944-ben férje Széken kapott állást, így a család elköltözött. Nagy Olga folytatta tanítói tevékenységét, ugyanebben az évben oklevelet is szerzett. Gunda Béla biztatására iratkozott be – negyedik gyermekével várandósan – a kolozsvári Bolyai Egyetem magyar-néprajz szakára, ahol 1948-ban diplomázott (Nagy 1995: 6–35).

Nagy Olga pályájának jeles kutatója, Keszeg Vilmos három szakaszra osztotta életművét. A hiteles szövegek korát az intenzív mesegyűjtés jellemezte: elsősorban szövegfolklorisztikai vizsgálatokkal foglalkozott és ennek kapcsán eljutott a cigánykutatásokhoz is (Keszeg 2010: 375–379). Az 1970-es évektől datálható az élő folklór korszaka Nagy Olga életművében. A szövegközpontú vizsgálatokat az egyéniségkutatás felerősödése és a kutató társadalom iránti érdeklődése vezette át az adatközlők személyén keresztül a társadalomnéprajzi vizsgálódások felé. Ekkor kezdte meg a széki és havadi monografikus társadalomvizsgálatokat, amelyet a magyarországi, átányi és varsányi kutatások inspiráltak (Keszeg 2010: 379–385). Nagy Olga érdeklődésének alakulásához nagyban hozzájárult Féja Géza falvokról alkotott társadalomkritikus hozzáállása, valamint az a körülmény, hogy Nagy kutatásainak e fázisa az erdélyi magyar rurális társadalom átalakulásának időszakára esett. Féja Gézával élethosszig tar-

tó barátságot ápoltak, levelezésük egy részét Nagy Olga 1998-ban publikálta, jegyzetekkel ellátva (Nagy 2016: 116). A harmadik pályaszakasz az interdiszciplinaritás kora, amelyben a mentalitásvizsgálatok kerültek érdeklődése homlokterébe (Keszeg 2010: 385–387). Ekkor készítette az olyan összegző munkáit, mint *A törvény szorításában* (1989) vagy a *Táltos és Pegazus* (1993).

A rendkívül önreflektív kutató több ízben összegezte életművét: az *Egy botcsinálta riporter emlékei* (2001) újságírói munkásságát, a *Pályakép fényel és árnyékkal* (1995), valamint a *Vallomások* (2010) néprajzkutatói pályáját összegezte. Emellett a posztumusz kiadott *Hagyományörző népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Széken* (2016) kötet is tartalmaz a pályaképet magyarázó információkat. A nők szerepének vizsgálata szociográfiáiban (Nagy 1975a, 1975b), társadalomnéprajzi kötetekben (Nagy 1990, 2016) és általa szerkesztett paraszti női önéletírásokban nyilvánult meg: Győri Klára (1975), György Zsuzsanna (1997) és Kocsis Rózsi (1988, 1997, 2001) élettörténeteiben.

A nők történetének kutatása egy kétpólusú világban

Joan Wallach Scott amerikai történész a nőtörténetírás korszakait három alapvető megismerési modellre bontotta: a szeparatista kutatások korára, az integrációs iskolára, és a társadalmi nemet módszerként használó kutatásokra. Az 1968-as mozgalmak és a nyugat-európai feminizmus második hullámával érkező *her-story* elhozta a Women's History, a nőtörténet iránti akadémiai érdeklődést. Az 1970-es és 1980-as években fellendülő, sok szempontból normatívnak tekinthető „nőkutatások” tudástermelési stratégiája a nők láthatóvá tételét célozta. Egyfelől létre kellett hozni azt a történeti tudást, amely megágyazott a későbbi, kritikai vizsgálatoknak, másrészt e kutatások akaratlanul is marginalizálták a nők szerepét (Scott 1987: 15–27). Ez a nőket középpontba állító, pontosabban sok nőt látható helyzetbe hozó, ám nem szükségszerűen feminista vagy kritikai modell köszön vissza a közelmúltbeli magyarországi tudománytörténeti folyamatokban is (Grzebalska–Pető 2018). Az interdiszciplináris társadalomtörténeti vizsgálatok teret nyitottak az integrációs iskolának, amely a nőket és az általuk betöltött szerepeket a társadalmon belül vizsgálta, főként tematikus újításokat hozva a meglévő módszertani

kereteken belül (Scott 1987; Pető 2006). A Women's Studies észak-amerikai és nyugat-európai akadémiai intézményesülését követően (1980-as évek) került a gender (társadalmi nem) fogalma a feminista történések érdeklődési körébe, megágyazva egy új kutatási modellnek. 1986-os tanulmányában Scott a társadalmi nemet mint a történeti elemzés egy kategóriáját használta, mivel az osztályhelyzet és az etnicitás kategóriái mellett e fogalmi koncepció képes új megvilágításba helyezni a fennálló társadalmi-politikai problémákat, teret nyitva a kérdések átértelmezése általi új megoldásoknak (Scott 1986).⁶

Míg a nyugati kutatások evolúciója a fenti modellek mentén zajlott, a vasfüggöny másik oldalán eltérő trendek mutatkoztak. A sztálini szovjet modell másolása a kelet-európai országokban beemelte a nőket a nyilvánosságba az ötvenes évek elején. Magyarországon ekkor készítette Morvay Judit a 19. század második felének társadalmi modelljét feltáró vizsgálatát Mátraalján. Bár az *Asszonyok a nagycsaládban* nem kortárs jelenségeket tárt fel, mégis fontos mondanivalója volt a 20. század közepének asszonyai számára is. Az a női alávetettség, amelyről Nagy Olga beszélt munkáiban, e Morvay Judit által is körülhatárolt társadalmi szabályrendszerből nőtte ki magát (Morvay 1956). Nagy Olga ebben az időszakban a *Dolgozó Nő* levelező rovatának vezetőjeként szembesült a falusi nők problémáival, ami megerősítette az általa tanítónőként és gyűjtőként is tapasztaltakat: a falusi társadalmi berendezkedés nemi hierarchiájának leszorító mivoltát (Nagy 1998). Szintén fontos megemlíteni Jávor Kata 1971-ben kezdődő varsányi kutatásait, amely inspirációként szolgált Nagy Olga számára is. A nemi szerepek és a nők családon belüli pozíciója változásának leírása fontos adatokkal szolgált a hagyományörző, változásokat csak a század utolsó harmadában mutató Varsány példáján keresztül (Jávor 1998, 2007). E társadalomnéprajzi kutatások már az integratív modellbe sorolhatók, mivel a faluközösség társadalmi-erkölcsi szabályrendszerén belül értelmezik a nők speciális helyzetét. Nagy Olga esetében ehhez társult az egyéniségkutatás is,⁷ amely a szintén erdélyi magyar folklorista, Salamon Anikó munkásságában is fellelhető. Az

⁶ Magyarul lásd: Társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája In. Uő. (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 126–160.

⁷ Nagy Olga adta ki Kocsis Rózsi, Győri Klára és Jakob István életrajzeit (utóbbit Vő Gabriellával közösen), illetve Czifra János meséit is.

általa szerkesztett, *Így teltek hónapok, évek* című kötetben három férfi és két nő önéletrajza olvasható, lehetőséget teremtve a történetformálás nemek szerinti hasonlóságainak vagy különbségeinek vizsgálatára (Salamon 1979).

A „nő kutatások” kezdete: dolgozó nők a kommunista Romániában

A kelet-európai, sztálini mintára szerveződő kommunista rezsimekben a társadalmi bázisépítés fontos eleme volt a nők csoportként történő megszólítása.⁸ A nők termelésbe történő bekapcsolása egyrészt az iparosításból fakadó növekvő munkásigény kiszolgálásával magyarázható, másfelől a nők gazdasági mozgósítása együtt járt a társadalmi mobilizációjukkal is. A férfimunkaerő kimerülése összefüggésbe hozható a szovjet blokk hadseregeinek létszámnövelésével, a hidegháborús militarizációval is. Tehát nem egyszerűen az emancipációs propaganda hétköznapi megnyilvánulásáról van szó (Palasik 2005). Habár az utólagos történelmi értékelések rendre kiemelik a női egyenjogúsítás kudarcát, figyelembe kell venni, hogy a korszakban a nők (részleges) gazdasági önállósodása komoly hatással volt a társadalmi helyzetükre, különösen a falusi asszonyok esetében (Harsanyi 1995).

E társadalmi változások megjelenítésének egyik fontos helye a sajtó, különösen a női olvasóközönséget célzó lapok voltak. A Magyarországon 1905 és 1949 között megjelenő *Nőmunkás* a Szakszervezeti Nőmozgalom Lapja volt, amelyet a Szocialista Nőmunkások Országos Szervező Bizottsága adott ki. Alapítója és későbbi aktív szerkesztője Gárdos Mariska író, újságíró, a szociáldemokrata nőmozgalom egyik kiemelkedő személyisége volt. A *Nőmunkással* kis ideig párhuzamosan jelent meg az *Asszonyok*, majd a lap folytatásaként létrejött a *Nők Lapja*, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének képes hetilapja. Főszerkesztője Kovács Judit szociáldemokrata, majd kommunista kötődésű újságíró, akit 1959-ben távolítottak el a lap éléről. Romániában a *Dolgozó Nő* töltötte be a magyar nyelvű

⁸ A keleti blokk országaiban az átmeneti periódus után, a kommunista hatalomátvételt követően a szovjet minta másolása dominált, így a hosszú ötvenes évek elején (1948–1953) ez a hasonlóság határozta meg a magyar és a román gazdaság- és nőpolitikát is.

vű, nőknek szóló szocialista sajtótermék szerepét, amelynek Nagy Olga is munkatársa volt 1953 és 1958 között. A lapot a Románia Szocialista Köztársaság Országos Nótanácsa adta ki, főszerkesztői a tárgyalt korszakban Berde Mária, Látó Anna, Orosz Irén és Erős Blanka voltak. A *Nők Lapja* és a *Dolgozó Nő* közt megfigyelhető ideológiai és reprezentációs párhuzamosság: a Rákosi- és a Gheorghiu-Dej-korszakokat Sztálin 1953-as halála; a Kádár- és Ceaușescu-korszakokat pedig az 1973–1974-es nemzetközi válságok szabdalják. A folyóiratok nőképében e korszakolás mentén bekövetkező változások társadalmi–gazdasági–politikai aspektusa egyaránt fontos. A korszak emancipációs törekvéseiről utólag megállapítható, hogy nem teljesítették be a hozzájuk fűzött reményeket, azonban a női munkavállalás elterjedése és az ezzel járó gazdasági önállósodás mégis komoly eredménynek számított (Sütő-Egeressy 2007; Tóth-Gödrö 2017).

Az 1950-es években Udvarfalván (Maros megye) végzett gyűjtése során Nagy Olga szembesült az iparosodás hozta változásokkal a falusi nők életében. A kolozsvári Folklór Archívumban őrzött gyűjtési jegyzeteiből összeállított szociográfiáját a *Korunkban* közölte két részletben. A férfiak Marosvásárhelyre történő ingázása következményeképpen Udvarfalva az „asszonyok faluja” lett, akik hirtelen a gazdasági élet totális irányítóiá váltak. A gazdasági önállósodásból fakadó családon belüli tekintély eltolódása pedig megerősítette a nők pozícióját. A falusi, munkaalapú társadalomban a nők a gazdaság irányítása által tehettek szert némi önállóságra, mivel a férfiak ingázó életmódja alapvetően átalakította a munkamegosztást és a munka struktúráját. Az önálló kereső tevékenység a függetlenség zálogát jelentette a helyi asszonyoknak (Nagy 1975a, 1975b). A nők munkájának társadalmi felértékelődése azonban már korábban, a második világháború éveiben elkezdődött. A férfiak frontszolgálatára miatt a hátszék gazdasági feladatainak ellátása a nők, az öregek, a gyerekek és a hadképtelen férfiak feladatává vált. És bár a háború végével ezt a „szükségben született matriarchátust” visszaszorították, a nők termelésben történő szerepének felerősödése esetében ezen évek tapasztalatairól sem szabad megfeledkezni (Pető 2012: 249).

Nagy Olga *A törvény szorításában* című munkájában szintetizált lokális erkölcsi modellek megalkotásakor Udvarfalvát a felbomlás modelljeként írta le, ezzel szemben Szék – a nő kutatásai másik fontos helyszíne – az archaikus elemek megőrzésének elkülönülő modelljeként jelent meg (Nagy 1989). Vagyis amíg az udvarfalvi asszonyok élete modernizálódott,

követte a többségi társadalom elvárásrendszerét, addig a székiek elzárkózása és befelé fordulása egész más helyzetet hozott létre. Nagy Olga korai terepmunka-tapasztalata is Székhez kötődik, amely során világhossá vált előtte a nőkkel szembeni megalázó bánásmód társadalmi elfogadottsága. A táncházban a *bekiabálás* gyakorlata – amely során a legények nem felkérték a lányokat táncolni, hanem távolból odakiáltottak nekik – tudatosította a kutatóban a kultúra patriarchális mivoltát (Nagy 2016: 12). Ennek tükrében érdemes szemlélni egyik leghíresebb adatközlője, a széki Győri Klára önvallomása kiváltotta viharokat.

Híd a leíró folklórtól az interdiszciplináris társadalomvizsgálatokig: Győri Klára

A széki mesemondó parasztasszony, Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című önéletírása a néprajzi szakirodalomban műfajának talán legismertebb darabja. Ebben az író részletesen beszámolt a cseléd-sors viszontagságairól, kiszolgáltatottságáról és férjéhez fűződő rossz viszonyáról is. Az első világháborút követően, a megözvegyült Filep István-nal kötött érdekházassága évtizedekig tartó szenvedést hozott az asszony számára. A kezdeti, mindössze 30 oldalas írásnak Nagy Olga akkoriban, az 1960-as években nem tulajdonított nagyobb jelentőséget. Egyfelől a füzet Győri Klára gyermekkori és lánykori emlékeit tartalmazta, rövid, tömör formában, ami nem keltette fel a kutató érdeklődését, másfelől Nagy Olga az írásbeliséget még nem tekintette a népi kultúra részének. A kötet végső formájának elnyeréséről, valamint annak „peréről” Nagy Olga részletesen beszámolt, így most csupán pár, eddig kevésbé hangsúlyos részlet kiemelésére szorítkozunk. Fontos körülmény a megjelenéshez, hogy Nagy Olga, a készülő kötet reklámjaként „illedelmes részleteket” küldött a *Valóság* és a *Korunk* szerkesztőségébe (Nagy 2016: 83–84). A folklórszövegek közölhetőségének problémája – nevezetesen, hogy ki, mikor, mit adhat közre, és mikor mi számít a „jóízlés” határain belül eső kijelentésnek – kiütözik Győri Klára önéletrajza esetében is.⁹ A megfontoltság nem volt alaptalan, hiszen a könyv nagy port kavart mind az

⁹ Lásd a kötetben Domokos Mariann tanulmányát.

erdélyi, mind a magyarországi szakmai életben, ahogy Nagy Olga egyéb publikációi is. Kötetei kiábrándítóan hatottak az olvasóközönség számára, mivel elvárásai horizontjuk messze esett a Nagy Olga feltárta valóságtól. A munkáit övező felháborodás is ebből a disszonanciából táplálkozott (Nagy 1995: 131–150).¹⁰

Győri Klára kötete kapcsán a parasztasszonyok elutasító véleménye mögött meghúzódó érv, hogy „ilyeneket nem szokás leírni” (Nagy 2016: 107.) Vagyis elválik egymástól az asszonyok maguk közti beszéde a nyilvánosság számára írt vallomásoktól: a közreadás *médiума* és a *közönsege* határozta meg annak elfogadhatóságát, illendőségét. A fogadtatást meghatározta a lokális erkölcsi modell és az ahhoz szorosan kötődő felekezet is: a kálvinista Havadon – szemérmelenségre hivatkozva – teljes elutasítás, míg a katolikus Csíkszentdomokoson az elbeszélővel történő azonosulás volt megfigyelhető (Nagy 2016: 108). A székiek szerint Győri „a falu” akarata ellenére hozott nyilvánosságra róluk (adott esetben megalázó) információkat, amelyhez nem volt erkölcsi felhatalmazása. A szakmai elutasítást kiválthatta az is, hogy Győri önéletrajza nem illeszkedett a kanonizált parasztsággépbe és megtörte a Székről kialakított idealizált koncepciót is (Keszeg 2008: 306–307). Az erdélyi származású filozófus Tamás Gáspár Miklós egyike volt azon keveseknek, aki megértéssel, szolidaritással fordult az életrajz szerzője felé.

„Győri Klára könyvének van egy nagy gyakorlati tanulsága: az iszonyatos tragédiákkal szemben az értelmesség, a humorérzék, a gyöngédség, a szociális részvét nem semmi. Mindebben nincs látványosság, de kiemelhet a gyalázatból. Remélhetőleg ehhez nem kell minden esetben írói tehetség. De hát a fafejűségtől, a faragatlanságtól, a kicsinyeskedő aljasságtól szenvedő parasztasszonyokról sem tudtunk szinte semmit. Ez valószínűvé teszi, hogy az emberi emancipáció e szerény lehetőségeivel élő kilépőkről sem tudunk. De rokonszenvünk azoké, akik, mint Kali néni, nem hagyják veszni azt, amit a paraszti hagyományba annyi nemzedék épített, hanem ugyanabból a materiából, sajátjukból, a bontási anyagból akarnak új hajlékot új követeléseiknek.” (Tamás 1977: 101)

Az idézet érzékelteti, hogy a legtöbbször „nőkérdésként” megnyilvánuló parasztasszonyi sorsok nyomorúsága értelmezhető ettől eltérően,

¹⁰ Például Szöcs István hírhedt kritikája az *Utunk* hasábjain.

egy általános, társadalomjobbító szándék részeként. Az is látható, hogy e törekvések nem a hagyomány ellen, hanem – Nagy Olga szándékaival rokon módon – annak talaján kívánnak emberhez méltó életlehetőségeket kínálni a nők számára.

Az asszonykutatások második szakasza: paraszti női önéletrajzok

Nagy Olga asszonykutatásainak másik jelentős lépcsőfoka a női önéletrajzok vizsgálata. Az élettörténet retrospektív, megkonstruált múltként való pozicionálása és a személyes identitás reprezentációja felveti az önéletírásokban megjelenő parasztságképek kiterjeszhetőségének kérdését (Mohay 2000: 771–773). A szövegekben megjelenő egyéni életutak egyszerre jelentenek szubjektív és univerzális tapasztalatot, így lehetőség nyílik konkrét példák vizsgálatára, a néprajzi szakirodalom által ismert és elismert problématípusok kapcsán. A tipikus és kivételes történetek között feszülő ellentmondás, illetve ezek reprezentativitása körüli vita feloldható a folklorisztika és az egyéniségkutatás speciális helyzetével, vagyis hogy az egyedi történeteken keresztül válik megragadhatóvá a közösségi lét (Landgraf 2016). Tehát az önéletíró nők unikális tapasztalata beleillik a 20. század első felének kisközösségi, női élményvilágába. Azonban a negatív kritikák épp azt vetették az asszonyok – például Győri Klára – szemére, hogy sorsuk és tapasztalatuk marginális, nem reprezentatív, épp ezért nem tekinthető egy „hagyományos parasztasszonyi” életútnak (Nagy 2016: 100–102). A fájdalmas és intim eseményeket is megíró nők történetei egyfelől tehát magukban hordozták a női specifikumokat, másfelől láthatjuk, hogy reprezentációjukba mégis vegyült aktivitás, utólagos sorsalakítás, és épp a szenvedéseik megírásával és nyilvános vállalásával törték meg a parasztasszonyokról kialakított hagyományos képet (Svégel 2021).

A leírtak értelmezésekor számolnunk kell azzal a Mohay Tamás által megfogalmazott körülménnyel is, hogy az önéletírások szerzői a szövegformálás idejében már valamelyest eltávolodhattak a paraszti életmódtól és mentalitástól. Vagyis a reprezentáció és utólagos életút-értékelés már egy mentalitásváltást követően zajlott (Mohay 2000: 773). E szövegeket egy olyan *határhelyzet* jellemzi, amelyben az archaikus társadalmi be-

rendezkedéshez kötődő megtartó és az attól eltávolító elemek együttesen vannak jelen. Még megfigyelhető a közösségi kontroll és a megítéléstől való félelem, de már láthatók a változás jelei is: a társadalmi és fizikai mobilitás (költözés, polgári vagy munkás életforma felvétele), a válás, illetve maga az önéletrírás, az emlékek nyilvánosságra hozása is erre utal. A korai önéletrajzok kapcsán megemlíthető a szocialista emancipációs törekvések szerepe, amely láttatni engedte a női történeteket a „rég világ” szenvedéseinek részeként. Azonban hiba volna pusztán a propaganda termékének tekinteni e narratívumokat. Újságok felhívásai, pályázatai és az 1970-es években megélénkülő egyéniségvizsgálatok is lehetőséget biztosítottak a nők történeteinek nyilvánosság elé tárására.

Nagy Olga – a parasztasszonyok önéletrajzainak közreadásán kívül – legnagyobb, asszonyi sorsot összegző munkája az *Asszonyok könyve*, amely 90 rövid, szerkesztett elbeszélést tartalmaz. A *Paraszt dekameron*nal rokon vonásokat mutató kötetben a legtöbb szöveg György Zsuzsannától származik, akinek elbeszéléseit Nagy Olga önálló kötetbe rendezte, amely 1997-ben jelent meg *Egy küzdelmes élet. Egy parasztasszony vallomása* címmel. Rajta kívül Kocsis Rózi (Szék), Bakó Ferencné (Havad), Szentgyörgyi Ákosné (Havad), Nagy Tiborné (Mezőfele) és Graur Dénesné (Udvarfalva) elbeszélései olvashatók a szóban elmondott élettörténeteket felvonultató kötetben (Nagy 1988). A nők emlékeinek közös pontjaként Nagy Olga a „visszafogottság, a keserűség, a megtörtség érzetét” határozta meg (Nagy 1999: 58). Kiemelte még a családközpontúságot és a kiszolgáltatottságot, mint női sajátosságot, azonban figyelembe kell vennünk, hogy az adatközlők arról tudtak beszélni, ami a saját élményük, a társadalmi berendezkedés pedig a nőket az otthon szférájába utalta és függő helyzetbe hozta, így tulajdonképpen e „női sajátosságok” annyiban nemi sajátosságok, amennyiben ezt a társadalmi szerepekből fakadó sajátosságnak tekintjük és a strukturális pozícióval hozzuk összefüggésbe (Nagy 1999).

Összegzés

A kutatási témák és a saját érdeklődésének organikus alakulásáról Nagy Olga 2001-ben közölt összegzést. Tanulmányából kiviláglik, hogy az általa megtett tudományos út a tündérmesék gyűjtésétől és a mesekuta-

tói kezdeti érdeklődéstől a szintetizáló társadalomtudományos vizsgálatokig egységben értelmezhető. A mesék realizálódása, a történetek *varázstalanodása* és gyermekek közé történő „leszállása” egybeesett a 20. század második felének radikális társadalmi átalakulásával. A népi realista próza, az „igaz történetek” elterjedése felváltotta a mesét és pótolta funkcióját a felnőtt hallgatóság körében. Ennek kapcsán láttatta Nagy Olga az archaikus cigány közösségekben nemzedékekkel tovább fennmaradó mesehagyományt. Győri Klára személyében pedig a mesemondó (*Paraszt dekameron*) és a társadalmi problémákra rávilágító önéletrajzíró találkozott. A népi elbeszélések kánonon kívül eső darabjai alkotják az *Asszonyok könyve* (1988) történeteit és a *Világgá futó szavak* (1990) női elbeszéléseit. A „mellébeszélésekből”, az interjúszituációkban oda nem illő történeti elemekből szövődtött gyűjtemény legfontosabb tanulsága, hogy míg a férfiak történetei boldog véget érnek, a női elbeszélésekből hiányzik az öröm, a sikerélmény bármilyen formája. Ezzel Nagy Olga világossá tette, hogy a nőinek titulált szövegek a társadalom és a lokális erkölcsi rend által megszabott szerepek tükrében értelmezhetők (Nagy 2001).

A paraszti társadalom női szerepeiről Nagy Olga két tanulmányában értekezett (Nagy 1998, 1999). A szerző több ízben is világossá tette, hogy számára az anyaság az elsődleges női szerep és a közösség összetartása, a családi kapcsolatok ápolása speciálisan női feladatnak minősül. Mindazonáltal hevesen elutasította a nemi alapú diszkrimináció minden formáját, a nők elleni erőszakot és a megalázó bánásmódot. Ennek nyílt és vehemens felvállalása újdonságnak számított a szaktudományban. A parasztasszonyok elbeszélései alapján három csoportba osztotta a legfőbb témákat: az anyai ösztönösség, a női helytállás és az asszonyi kiszolgáltatottság. Itt is felhívta a figyelmet a falumodellek közti különbségekre, valamint az egyes falvak társadalmi rétegzettségére is (Nagy 1998).

Nagy Olga egyéniségkutatás és ezzel együtt a társadalomnéprajzi vizsgálatok felé való elmozdulását tehát egy belső készítés hozta, amely új témák és módszertan felé fordulásra készítette. Néprajzi munkássága során ugyanis úgy vélte, a leíró folklór önmagában nem alkalmas a népi kultúra egészének megragadására, amely egyre inkább figyelme és érdeklődése középpontjába került. A társadalmi átalakulások megértése, a mentalitás és világkép felvázolásának igénye pedig magával hozta az új témák, jelen esetben a nők társadalmi szerepének kutatását is (Nagy 1995: 7–8). Az ötvenes évek udvarfalvi gyűjtésében a nők helyi társadalomban betöltött

szerese még csak a munkamegosztás, a gazdasági önállóság megszerzése révén került figyelmé középpontjába. Ezzel egyidőben, a Széken végzett mesekutatásai során talált rá Győri Klárára, aki a repertoárja „bemondását” követően 1960-ban írta meg önéletrajza első változatát. A női elbeszélések mássága a hatvanas évek havadi gyűjtése során körvonalazódott Nagy Olga munkásságában, amely e téma további kutatására ösztönözte. A sors iróniája, hogy a női elbeszélések gyűjteménye, az *Asszonyok könyve* hamarabb látott napvilágot, mint a korábbi, havadi elbeszéléseket összegző kötet. Hogy kutatásai és az eredmények megjelenése között néha évtizedek teltek el, jól példázza, hogy a széki társadalomról szóló ismereteket összegző kötete csak halála után tíz évvel jelent meg.

Nagy Olga esetében tehát nemcsak az tűnik rendkívülinek, hogy többszörös kisebbségi helyzetben alkotva került még életében a legfontosabb magyar etnográfusok közé, hanem az is, hogy az egykorú kutatásokat megelőző gender-szemponútú vizsgálatai a figyelem középpontjába kerültek. A téma és a közreadás szokatlansága által kiváltott viták pedig hozzájárultak a női életvilágok és női elbeszélések mainstream kutatási témává válásához.

Szakirodalom

Bálint Péter

2004 Film és folklór. *Új Forrás* XXXVI (9) 79–87.

Frauhammer Krisztina – Pajor Katalin (szerk.)

2019 *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

Grzebalska, Weronika – Pető, Andrea

2018 The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland. *Women's Studies International Forum*. (68) 164–172.

Győri Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion, Kolozsvár.

Harsanyi, Doina Pasca

1995 Participation of Women in the Workforce: The Case of Romania. In: Łobodzińska, Barbara (ed.): *Family, Women, and Employment in Central-Eastern Europe*. Greenwood Publishing Group, Westport, 213–219.

Jávor Kata

1998 A nemi sztereotípiák továbbélése és a szocializációs modell alakulása a nemi szerepre nevelésben (A varsányi példa). In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom, az MTA Néprajzi Kutató Intézetének Évkönyve* 19. Akadémiai Kiadó, Budapest, 155–172.

2007 Varsány értékrendjének és társadalmi intézményrendszerének változása 30 év tükrében (1971–2004). In: Vargyas Gábor – Berta Péter (szerk.): *Ethno-Lore, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* 24. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.

Keszeg Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2010 Nagy Olga pályájának szakaszai. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 371–395.

Küllös Imola (szerk.)

1999 *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

Landgraf Ildikó

2016 Az elmondhatatlan. Az 1941–48 közötti délvidéki események történeti emlékezete a személyes visszaemlékezésekben, élménytörténetekben. In: Papp Árpád (szerk.): *Igaz történetek Mindenkeföldjéről II. Vajdaság/Délvidék (1944–1948)*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 549–558.

Mohay Tamás

2000 Egyének, életutak. In: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): *Társadalom. (Magyar Néprajz: nyolc kötetben, 8.)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 760–790.

Morvay Judit

1956 *Asszonyok a nagycsaládban. A mátraaljai palóc asszony élete a múlt század második felében*. Magvető, Budapest.

Nagy Olga

1975a Lányok és asszonyok Udvarfalván I. (szociográfiai jegyzetek). *Korunk* XXXIV. (4) 279–284.

- 1975b Lányok és asszonyok Udvarfalván II. (szociográfiai jegyzetek). *Korunk* XXXIV. (5) 380–384.
- 1988 *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések*. Magvető, Budapest.
- 1989 *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák*. Gondolat, Budapest.
- 1990 *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- 1995 *Pályakép fényvel és árnyékkal. Egy néprajzos emlékei*. Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely.
- 1998 A nők szerepe és helyzete a paraszti társadalomban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 52–65.
- 1999 Asszonyok emlékei szóban és írásban. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 7. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 57–63.
- 2001 A népmesétől az oral history-ig. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–191.
- 2010 *Vallomások. Az erdélyi asszonyok sorstörténeteit összegyűjtő néprajzkutató szenvedélyes vallomása hitről, igazságról, tudományos pályáról, asszonyi létről – kisebbségben*. Noran, Budapest.
- 2016 *Hagyományörző népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Széken*. Szerk. Keszeg Vilmos. Exit Kiadó–Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- 2020 *Önkorrekcióim története. Válogatott esszék, tanulmányok*. Szerk. Keszeg Vilmos. Exit Kiadó, Kolozsvár.
- Palasik Mária
- 2005 A nők tömeges munkába állítása az iparban az 1950-es évek elején. In: Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 78–100.
- Pető Andrea
- 2006 Társadalmi nemek és a nők története. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, Budapest, 521–538.
- 2012 Három háborús bűnös nő élettörténetének tanulsága. In: Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határokon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway emlékére*. L'Harmattan, Budapest, 248–263.

Salamon Anikó (szerk.)

1979 *Így teltek hónapok, évek*. Kriterion, Kolozsvár.

Scott, Joan W.

1986 Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review* XCI. (5) 1053–1075.

1987 *Gender and the Politics of History*. Columbia University Press, New York.

Sütő-Egeressy Zsuzsa

2007 Nőkép egy kommunista nőlapban. *Korunk* XVIII. (3) 103–112.

Svégel Fanni

2021 Családon belüli erőszak a paraszttársadalomban: a paraszti női önéletrészek egy lehetséges olvasata. *Sic Itur ad Astra* (73) 127–152.

Tamás Gáspár Miklós

1977 Karnyújtásnyira: az emberi emancipáció. *Tiszatáj* XXXI. (6) 97–101.

Tóth-Gödri Iringó

2017 A székely nő is dolgozik. Propaganda, művészet és korrajz a *Dolgozó Nő* székelyföldi vonatkozású címlapjain és szövegeiben. In: Tóth-Bartos András (főszerk.): *Acta Siculica 2016–2017. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 385–395.

Cercetarea prezenței feminine în Transilvania – tematica cercetării la Olga Nagy

Studiul de față urmărește prezentarea unui aspect specific al operei lui Olga Nagy, adică cercetarea existenței feminine și a povestirilor de viață feminine în România în a doua parte a secolului XX. Pe lângă experiența jurnalistică din anii 1950, sociografia editată despre Curteni, considerat „satul femeilor”, sintetizarea autobiografiilor feminine țărănești, autoarea schițează un paralelism între opera lui Olga Nagy și tendințele de cercetare contemporane din Ungaria, respectiv ideile spirituale din vestul Europei. Autoarea argumentează că trecerea de la culegerea basmelor populare la cercetările științelor sociale sintetizante reprezintă un pas logic, natural. Transformarea interesului științific a coincis cu schimbările sociale radicale din a doua parte a secolului XX. În persoana lui Klára Győri s-a întâlnit povestitorul de basme populare și autorul autobiografiei, reflectând pe probleme sociale, ceea ce a determinat orizontul carierei științifice a lui Olga Nagy. În studiile publicate aceasta din urmă a

scos la lumină faptul că textele considerate feminine pot fi interpretate prin prisma rolurilor prescrise de societate și moralul local, astfel că cercetările ei „feminine” pot fi incluse în rândul cercetărilor integrative ale științelor sociale.

Researching Women’s Life Stories in Transylvania – Olga Nagy’s Selections of Subjects

The paper presents an aspect of Olga Nagy’s academic career, the investigation on women’s narratives in Romania in the second half of the 20th century. In addition to her experience as a reporter in the 1950s, her sociography of Curteni described as a “women’s village”, and her examination of peasant women’s autobiographies, the author parallels Olga Nagy’s work with contemporary Hungarian research trends and Western European scientific approaches to women’s studies. The author argues that shift of research interest from the initial works on fairy tales to the synthesizing social science research can be considered as an organic evolution. This transformation coincided with the radical social changes of rural Romania in the second half of the 20th century. In the person of Klára Győri, the storyteller and the biographer highlighting social problems interconnected, having a significant impact on Olga Nagy’s career. In her studies, Nagy made it clear that texts defined as feminine are to be understood in the light of social roles and the local moral order so that her researches on women’s lives could be classified as integrative social science studies.